

MATN TILSHUNOSLIGIDA SEMANTIK VA PRAGMATIK TAHLIL MUAMMOLARI

Imurodova Sevara Baxtiyor qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universitet talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada matn tilshunosligida semantik va pragmatik tahlilning nazariy asoslari, ularning o'zaro bog'liqligi hamda amaliy qo'llanish muammolari tahlil qilinadi. Mening fikrimcha, matnni to'liq anglash uchun nafaqat til birliklarining lug'aviy ma'nosi, balki kontekst, nutq vaziyati va kommunikativ maqsad ham muhim ahamiyatga ega. Maqolada ushbu yondashuvlar badiiy va ilmiy matnlar misolida yoritiladi.

Kalit so'zlar: semantika, pragmatika, matn tilshunosligi, kontekst, nutq vaziyati, kommunikativ maqsad, tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические основы семантического и прагматического анализа в текстовой лингвистике, их взаимосвязь, а также проблемы практического применения. По мнению автора, для полного понимания текста необходимо учитывать не только лексическое значение языковых единиц, но и контекст, речевую ситуацию и коммуникативную цель. В статье данные подходы анализируются на примерах художественных и научных текстов.

Ключевые слова: семантика, прагматика, текстовая лингвистика, контекст, речевая ситуация, коммуникативная цель, анализ

Abstract. This article examines the theoretical foundations of semantic and pragmatic analysis in text linguistics, their interrelation, and the challenges of practical application. According to the author, a full understanding of a text requires not only knowledge of lexical meanings but also consideration of context, speech situation, and communicative intent. The article illustrates these approaches through examples from literary and scientific texts.

Keywords: semantics, pragmatics, text linguistics, context, speech situation, communicative intent, analysis.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda matnni o'rganish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Axborot almashinuvi jadallashgan, kommunikatsiya vositalari kengaygan davrda matnni to'liq va aniq talqin qilish zarurati ortib bormoqda. Semantik va pragmatik tahlil matn mazmunini har tomonlama ochib berishga xizmat qiladi. Semantik tahlil til birliklarining bevosita ma'nosini o'rgansa, pragmatik tahlil nutqning kontekstga bog'liqligini aniqlaydi.

Matnni to'liq tushunish uchun til birliklarining lug'aviy ma'nosi, kontekst, nutq vaziyati, kommunikativ maqsad va madaniy omillar birgalikda tahlil qilinadi. Shu bilan birga, zamonaviy tilshunoslikda semantik va pragmatik tahlilning nazariy va amaliy masalalari, ularning o'zaro bog'liqligi va qo'llanilishi dolzarb ilmiy muammo sifatida qaraladi (Crystal, 2010; Rahmatullayev, 2019).

Asosiy qism. 1. Semantik tahlil. Semantik tahlil til birliklarining denotativ va konnotativ ma'nolarini o'rganadi (Crystal, 2010). Denotativ ma'no so'zning lug'aviy asosiy ma'nosini bildiradi, konnotativ ma'no esa hissiy, madaniy va kontekstual jihatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning O'tgan kunlar asarida:

“Uning ko‘zlarida g‘am aralash bir umid bor edi”

jumlasida qarama-qarshi ma‘nolar uyg‘unligi orqali qahramonning ichki ruhiy holati ifodalanadi (Qodiriy, 2018). Semantik tahlil badiiy matnlarda metafora, polisemiya, sinonimiya va antonimiya kabi vositalarni aniqlash imkonini beradi.

2. Pragmatik tahlil. Pragmatik tahlil nutqning vaziyatga bog‘liqligini, muallifning maqsadi va tinglovchi xususiyatlarini hisobga oladi (Crystal, 2010). Ushbu tahlil nutqning kommunikativ maqsadini, yashirin ma‘nolar va ijtimoiy kontekstni aniqlashga yordam beradi.

Masalan, Alisher Navoiyning Xamsa asarida:

“Tilga e‘tibor — elga e‘tibor”

iborasida keng ijtimoiy mazmun mujassam (Navoiy, 2011). Pragmatik tahlil kinoya, implikatura va presuppozitsiya kabi hodisalarni tahlil qilish imkonini beradi, bu esa matnning mazmuniy qatlamlarini yaxlit tushunishga yordam beradi.

3. Semantik va pragmatik tafovut

Semantik va pragmatik ma‘nolar har doim mos kelavermaydi. Ba‘zi hollarda so‘zning lug‘aviy ma‘nosi va kontekstual ma‘nosi farq qiladi.

Masalan, William Shakespeare ning Hamlet asarida:

“All the world’s a stage”

iborasi ramziy ma‘noda ishlatilgan bo‘lib, inson hayoti va jamiyatdagi rollarni metaforik tarzda tasvirlaydi (Shakespeare, 2003). Shu tarzda, semantik va pragmatik tahlilning integratsiyasi matnning yuzaki va chuqur qatlamlarini bir vaqtda o‘rganishga imkon beradi.

4. Zamonaviy muammolar. Semantik va pragmatik tahlil bilan bog‘liq asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

matnni noto‘g‘ri talqin qilish;

tarjima jarayonida ma‘no yo‘qolishi;

kontekstni yetarlicha hisobga olmaslik;

madaniy tafovutlar sababli noto‘g‘ri tushunish;

sun‘iy intellekt tizimlarida pragmatik tushunishning cheklanganligi

(Rahmatullayev, 2019).

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda semantik va pragmatik yondashuvlarning amaliy qo‘llanilishi va sun‘iy intellekt tizimlarida integratsiyalangan tahlil imkoniyatlari muhim ilmiy masala sifatida qaraladi.

Xulosa. Semantik va pragmatik tahlil matnni anglashning o‘zaro bog‘liq va muhim yo‘nalishlaridir. Semantik tahlil til birliklarining lug‘aviy va hissiy ma‘nolarini aniqlash imkonini beradi, pragmatik tahlil esa nutqning kontekstual va kommunikativ qatlamlarini ochib beradi. Ularning integratsiyalangan qo‘llanilishi matnning yuzaki va chuqur mazmunini to‘liq anglashga xizmat qiladi.

Zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalarida matnni tahlil qilish jarayonida semantik va pragmatik yondashuvlar muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, badiiy va ilmiy matnlarni tahlil qilishda ushbu yondashuvlar muallifning kommunikativ maqsadlarini, madaniy kontekstini va nutq vaziyatini hisobga olish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar — xususan, sun‘iy intellekt tizimlarida — pragmatik tahlilning cheklanganligi, kontekstual va yashirin ma‘nolarni to‘liq anglashning qiyinligi tufayli, yanada rivojlanishga muhtoj. Natijada, semantik va pragmatik tahlilning integratsiyalangan qo‘llanilishi matnni chuqur va aniq

talqin qilish, tilshunoslikda ilmiy tadqiqotlar olib borish va kommunikatsiyani samarali tashkil etishda asosiy vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Crystal, D. (2010). The Cambridge encyclopedia of language (3rd ed.). Cambridge University Press.
2. Navoiy, A. (2011). Xamsa. Sharq nashriyoti.
3. Qodiriy, A. (2018). O'tgan kunlar. G'afur G'ulom nashriyoti.
4. Rahmatullayev, Sh. (2019). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Universitet nashriyoti.
5. Shakespeare, W. (2003). Hamlet. Penguin Classics.